

Marko Gregorić

Filozofski fakultet Družbe Isusove

O humoru i smijehu

(Hommage à Bela Hamvas)

Iako riječ »humor« i riječ »humanus« nisu istoga korijena, ovu bih sličnost upotrijebio za tvrdnju: čovjek se najviše osjeća čovjekom kada se smije. Humor je tako sredstvo za izazivanje smijeha. I koliko se god pitanje humora može činiti nevažnim ili sporednim, ono to nije. Psihologija je došla do nekih zaključaka o uzrocima i očitovanjima smijeha koji nas u potpunosti ne zadovoljavaju i traže dublji filozofski, čak religijski uvid. Smijeh je kroz povijest proživio mnoga veličanja i mnoga umanjivanja a u literarnoj fikciji Umberta Eca bio je povodom katastrofi. Njegov misterij već dugo stoji na margini ljudskog interesa, možda zato jer je predubok i premnogostruk. Ljudi se, naime, smiju svakakvim stvarima na svakakve načine, te se može primjetiti golem i raznolik lanac različitih smjehova i njima odgovarajućih humora. Tako postoji očajan, žalostan, uvredljiv, nervozan, glup (...) smijeh. Svjesni smo razlike između Chaplinove pošalice i prostačkog vica. Ili između pištave cike neurastenika i Buddhina osmjeha. Primjećujemo da jedno s drugim u stvari nema veze, pa ipak i jedno i drugo nazivamo smijehom. Hamvas bi rekao da je jedan dobar, drugi loš. A jedino dobar humor i dobar smijeh zaista jesu, dok je sve ostalo njihova dekadencija. Postoji jedno stanje, jedan Smijeh nepodložan mijenama, majka sviju smjehova. O tom stanju želim govoriti.

Poznata nam je, uglavnom preko Biblije, ideja o čovjekovu prvotnome stanju i njegovu padu; ideja da je čovjek posjedovao svoju puninu, cjelovitost svoga bića, ali da ju je vlastitom voljom, neposluhom, uspio izgubiti te je tako izgubio i stabilnost više svijesti. Tako bi se sve religije i sva učenja mogla shvatiti kao pokušaji vraćanja u to prvotno stanje, dakle, pokušaji osvješćivanja onog zaboravljenog. Jer to što je zaboravljeno ne znači da ne postoji: ne bismo mogli podnijeti pakao a da nije ublaživan Rajem. Dakle, svi duhovni naponi, svjesno ili nesvjesno, žude za Rajem - a radost je slutnja Raja. Kad se smijemo, mi otvaramo njegova vrata i promatramo nježno krilo iz kojeg smo izišli. Ali ne možemo ući i smijeh mora kad tad prestati. Često se poslije zdravog smijanja daje osjetiti nekakva tjeskobna tuga: nismo naime dorasli, nismo dovoljno čisti, rekli bi religiozni. Ali takvim se smijehom »čistimo« i slutnja postaje bistrinja. Pravi humor je onaj koji nas na trenutak vraća u Raj i daje nam naslutiti naš izvor.

»Voda je praelement. Najprije: voda se pretvara u vino; a zatim: vino u krv. Voda je materija, vino duša, a krv je duh«, piše Hamvas (Filozofija vina). Ova analogija bi se mogla primjeniti i na duševna stanja: ono što odgovara materiji je prvo stanje čovjeka poslije njegovog pada-tuga; kad iziđe iz utrobe on spoznaje da je izgubio sigurnost i zaplače; suze su voda; figura tuge je plač. Onaj koji čitav život pati, ničim ne ispunjava svoju mogućnost i ostaje -potentia pura. Poslije slijedi duševno, radost koja je slutnja onog uzvišenog stanja; opijen čovjek je povratnik na trenutak, a figura radosti je smijeh - i, naposljetku, povratak u Raj, to jest konačna osviještenost i uvid, vedrina kojoj je figura ozbiljnost. Upravo ovo posljednje stanje rodno je tlo pravog humora; onaj tko rida od smijeha ne može nikog nasmijati. Tako je pravi humorist jedino mudrac.

Može se primjetiti kako su se veliki ljudi vrlo rijetko smijali, a još rjeđe nasmijavali svoje učenike. Međutim, to ne isključuje njihov humor već jedino ističe nenužnost figure: evanđelje je radosna vijest, budisti blistaju neopterečenošću i vedrinom, sufiji piju vino prije negoli je stvoreno. Učitelji ne trebaju niti sredstva niti figure za svoj humor jer su sami humor. Humor im, naime, nije sredstvo već je spontana posljedica Raja. I još bih napomenuo »da kao što nije prigoda da govorimo o vodi« (Filozofija vina, str. 49), o njoj govoriti mogu samo oni koji poznaju temelj stvarnosti, tako ne možemo govoriti niti o tuzi i plaču. Ipak, meni se čini da danas plaču, zaista plaču, samo stari ljudi. Djeca cmizdre, odrasli jadikuju, Ahileja i Gilgameša više nema. Izgleda da tuga i plač postaju povlastice iskusnih.

Kad smo radosni, osjećamo se cjeloviti i posjedujemo sebe - u predvorju smo Raja. Na trenutak osjećamo da most nije sasvim srušen, da veza s prvotnim još uvijek postoji. Taj most je humor. Povratak izvoru je neizbježan, kaže Hamvas. O suštinskom čovjeku govori Emerson. Uglavnom, povratak prvotnom, onome što zaista jest, nužan je za spasenje. Niti riječ napredak nije više toliko interesantna: mnogima vrijeđa uši (opravdano), mnogima izaziva strah. Svjetovne nade vrlo su rizične: previše je toga zastarjelo i propalo, te se stoga javlja težnja za vraćanjem. Ona izvire iz slutnje da se rasti može samo ako postoji nešto iz čega se raste. Korijen, dakle, koji je ispod svega što nastaje i propada - nevidljivi Logos. No premda je nevidljiv, njegovi su tragovi primjetni. Jedan je njegov trag najčišći, jedna njegova slika kroz koju se nazire njegovo lice - Dijete.

Dijete je najbliže početku. U njemu se nalaze sve kvalitete prvotnog stanja: nevinost, bezazlenost, iskrenost, neposrednost, zanos... Ono toga doduše nije svjesno, a kroz iskustvo to zaboravlja, baš kao što ljudi zaboravljaju svoj početak. Sve donedavno dječja svijest znanostima nije bila zanimljiva, a dijete je smatrano za nekog potencijalnog čovjeka koji je, u stvari, tabula rasa. Tako su tek u ovom stoljeću filozofi, to jest nekolicina njih, naslutili

veličinu Djetetove intuitivne misli, psihologija je morala sazreti da uoči kako Dijete nije mehanizam koji će raditi po našim nalogima, a Djetetovi su se zahtijevi što se tiče literature čuli tek u osamnaestom stoljeću, i to vrlo slabo. I dan danas se takozvana »dječja literatura« smatra otpatkom velikog i uzvišenog stabla svjetske književnosti (u koju spada i Erica Jong) koji se daje onima koji neznaju. Uzrok je tomu što odrasli ne znaju čitati i od svake knjige nešto očekuju. Očekuju uglavnom tri stvari: poduku, samopotvrđivanje i kritiku. Ovo zadnje napose. A kad ne naiđu na ništa od toga, knjigu proglašavaju glupom i kažu: »ovo je za djecu«. Što se toga tiče, meni se čini da je puno teže napisati dobru bajku negoli dobar znanstveni esej: za esej treba prosječna inteligencija, nešto talenta i erudicija, a za bajku inteligencija koja je sposobna postati vlastiti zametak, talent i erudicija, te talent da se erudicija odbaci. I dok je Dijete sposobno biti lav ili zec, Palčić, Aladin ili Trnoružica, odrastao nije sposoban čak ni da bude ono što je bio.

Netko je nekom postavio nogu i ovaj je pao; kestenjar ima jako crven nos; stara pijanica hodajući ulicom klati udove; loveći miša, mačka se zalijeće u stup: banalnosti su to čemu se smije Dijete. Ono ne razumije humor odraslih: ne uživa u paradoksu, ne zna toliko mnogo kao oni i ne poznaje šifre kojima se odrasli služe da bi nekog nasmijali. Ali ako odraslima oduzmemo te šifre, njihov ih humor više neće nasmijavati jer će se svesti upravo na dječje banalnosti: padove, smiješan izgled, smiješnu situaciju. Dijete je jednostavno i njegov je smijeh čist. U stvari, ono se ne smije nekome ili nečemu: smije se, to je sve. Često se može vidjeti da se nasmije bez ikakva vidljiva povoda: kamenu, životinji, osobi. Na takav osmijeh možemo naići još jedino na prikazima svetaca i mudrih ljudi, jer je on izraz rajske radosti. To je elementarni smijeh, izazvan humorom koji je ponekad i suviše božanski a da bi bio primjećen i shvaćen.

Na kraju bi trebalo reći nešto i o četvrtom elementu. Alkemičari kažu da tri nije zadovoljan bez četiri; no taj četiri ne ukida trojstvo, već je njegovo utemeljenje, njegov izričaj. U ovom slučaju trojstvo predstavlja radost, humor i smijeh, dok je četvrti element igra. Igra je uzvišena aktivnost više svijesti, oslobađanje od trivijalnosti svakodnevice. I u ovom se pitanju moramo usmjeriti na Dijete, jer je igra njegova temeljna aktivnost. Paul Hazard (»Knjige, djeca i odrasli«) primjećuje da se odrasli ne znaju igrati jer im je igra način da se opuste ili zaborave. Igra, naime, jest jedna vrsta zaborava, a zaboraviti se želi ono što smeta ili što je dosadno. Tako odrastao želi zaboraviti sebe, od kojeg trpi, dok se dijete, budući da nema što zaboraviti, igra najčešće zbog igre same. Čak i ako zaboravlja, zaboravlja smetnje koje su mu nametnute. No moć zaborava je niža moć pred onom iscjeliteljskom moći igre -igra je duševni liječnik. Kad je Dijete u zavadi, ono se poigra sa svojim partnerom i stvar je riješena. Nažalost, odrastao ne oprašta tako lako. Ipak, igru ne bi trebalo uzeti kao nešto što je isključivo Djetetovo i što

odrastanjem u potpunosti nestaje, jer ona jest nužnost. Sveti Augustin u svojim »Ispovijestima« poslove naziva igrama odraslih; nažalost, rijetki su oni koji u njima uživaju, a ono što je nužno lako postaje štetno. Zato se može govoriti o umijeću igre, a koje možemo naučiti od Djeteta: ono nas može poučiti oslobođenju, istinskoj radosti, zanosu, a »zanos je u odnosu na običnu svijest stanje bezgranično višeg reda, i zapravo je začetak budnosti.«